

ABDURRAHİM ÖTKÜR VE “İZ” ROMANI ÜZERİNE

Özgür AY*

ÖZET

Bugün yaklaşık 250 milyonu aşan bir nüfusa sahip Türk toplumu arasında köprüler kurmak, ilişkileri canlı tutmak ülke olarak ilk hedefimiz olmalıdır. Köprüler de sadece topluluklar arasında ilişkileri sağlamaya çalışmakla olmaz. Onlara ait edebi verileri de bilmek, okumak ve öğrenmek gerekir. Bugün Uygurlara ait pek çok eser, ülkemizde bilinmemektedir. Bu eserlerin Türkiye Türkçesine ve latin harflerine aktarılması, ülkemizde tanıtılması ve tanınması ortak iletişim dili geliştirme çabalarını da olumlu yönde etkileyecek, tarihten gelen bağımızı daha da kuvvetlendirecektir. Bu noktadan hareketle bu makalede, Yeni Uygur edebiyatının en önemli isimlerinden biri olarak kabul edilen Abdurrahim Ötkür ve onun belgesel nitelikli tarihi romanlarından biri olan “İz”, genel hatlarıyla değerlendirilmeye ve tanıtılmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Abdurrahim Ötkür, İz, Uygur Romanı, Roman.

ON ABDURRAHİM ÖTKÜR AND HIS NOVEL “İZ”

ABSTRACT

Our first aim as the whole country must be to build a bridge and keep the relations tight among the Turkish societies, whose population is over 250 million now. The bridge cannot be built by just trying to have good relations. We need to learn and know the literary works belonging to them. Most of the literary works of the Uighurs are not known in Turkey now. Transcribing the works into the Latin alphabet and translating them into Turkey Turkish will not only influence the common language movement positively but will strengthen our historical relations also. Taking this into consideration, Abdurrahim Ötkür, one of the most important names in the Uighur literature and his historical novel “İz” will be introduced and evaluated.

Key Words: “Abdurrahim Ötkür”, “İz”, “Uighur Novel”, “Novel”

Abdurrahim Ötkür, Yeni Uygur edebiyatının son dönemde yetiştirdiği en önemli isimlerden biridir. Edebiyatın her alanında eserler vermiş, ilmi araştırmaları ile edebiyata ve sanata felsefi anlamda da katkılar sağlamış çok yönlü bir şair, yazar, Türkolog ve mümtaz bir şahsiyettir. Bu uğurda 50 yıl boyunca mücadele veren ve eziyetler çeken A. Ötkür’ün gelecek nesillere bıraktığı pek çok eseri vardır. “İz” romanı da, bu eserlerinin en önemlilerindedir.

“İz”, Abdurrahim Ötkür’ün belgesel nitelikli tarihî romanıdır. Şincan Helk Neşriyatı tarafından Ocak 1985’te ilk kez basılmıştır. 1907 Kumul Çiftçiler Ayaklanması ile 1912 Timur Halife İsyanı’nın ilhamıyla ve gelecek kuşaklara bir “iz” bırakma kaygısıyla yazılan eser, Uygurların zulme ve şiddete karşı verdikleri mücadelelerin

---

* Dr., Ege Üniversitesi, Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü, (ayozguray@hotmail.com).

destansı bir ifadesidir. Toplam 419 sayfa olan roman, 28 bölüme ayrılmış ve en başa “Mukaddime” başlıklı 7 sayfalık bir giriş; sonuna da “Hatime” başlıklı 11 sayfalık bir son söz konulmuştur. Eser, Arap harfleriyle ve yeni imlayla basılmıştır (ÇENGEL 2000, 29).

“İz” romanı ile ilgili olarak Türkiye’de yapılan çalışmalar oldukça sınırlıdır. Ötkür’ün romanları ile ilgili en kapsamlı çalışma Dr. Gülzade Tanrıdağlı’ya aittir. Tanrıdağlı, “Çağdaş Uygur Romanı” adlı basılmamış doktora tezinde Ötkür’den hareket ederek Uygur romanı hakkında değerlendirmeler yapmıştır (TANRIDAĞLI 1996). Bu konuda ayrıca, Doğu Türkistan Çağdaş Uygur Edebiyatında Milli Mücadele Sempozyumu’nda da “Uygur Romancılığında A. Ötkür’ün Yeri” başlıklı bir bildiri sunmuştur. Yazar, bu yazısında İz romanını “belgesel nitelikli tarihi roman” olarak niteler (TANRIDAĞLI 1997, s. 47). Tanrıdağlı, romanın bir özelliği olarak romanın ön sözü üzerinde durur ve “Roman ön sözü Uygur romanındaki hâkim tür olan romanın önemini göstermektedir.” değerlendirmesini yapmaktadır (TANRIDAĞLI 1997, 48).

İz romanı ile ilgili olarak Türkiye’de yapılan çalışmalardan biri de Abdulhekim İltebir’in “Günümüz Uygur Türk Tarihi Romanlarında Azatlık Teması” adlı yazısıdır (İLTEBİR, 1991). Bu yazıda, İz romanı tarihi bir roman olarak nitelenmiş; Doğu Türkistan’daki Türk halkının Çin yönetimine karşı Timur Halife önderliğinde giriştiği istiklal mücadelesinin romanı olduğu şeklinde kısa bir değerlendirme yapılmıştır (İLTEBİR, 1991, 44)

İz romanı, burada ele aldığımız çalışmalarda olduğu gibi, tarihi bir romandır ve ayrıntılarına indiğimizde bir “belgesel” anlatım özelliği taşır. Roman birinci ağızdan “benli anlatım” tekniği ile ve hem zaman hem mekân hem de olay bakımından “gerçek” olaylara bağlı kalınarak kaleme alınmıştır. Yazar, romana konu ettiği olay ve kişileri o dönem içinde gözlemlediği, araştırdığı olaylarda yer alan gerçek kişilerden faydalanarak oluşturmuştur. Romanın ön sözünün son bölümünde bu araştırmalarında kendisine yardım edenlere teşekkür etmesi, yazarın eserini yazarken arşiv bilgilerinden, o dönemi yaşayanların tanıklığından faydalandığını ortaya koymaktadır. Yine Uygur Türkleri arasında ağızdan ağıza yayılarak bugüne ulaşan “koşukların” eserin vücuda getirilmesinde etkili olduğunu görmekteyiz.

İz romanının girişinde, “Ayak izi, birilerinin yürüdüğünü gösterir.” cümlesini görmekteyiz. Kaşgarlı Mahmut’tan alınan bu sözün aslında Abdurrahim Ötkür’ün yazın hayatının -bir takım sapmalar olmasına rağmen- felsefesini ortaya koymasına bakımından önemli oluğu söylenebilir.

Yazar, İz romanına “İz” adlı bir şiirle giriş yapar. Şiir bir yönüyle, Uygur Türklerinin bağımsızlık mücadelelerini mısralaştırırken, bir yönüyle de bu romanın içeriğini çerçevesi. Şiir, romanın yazımından 30 yıl önce 1950’li yıllarda yazılmış ve bestelenmiş; oldukça ünlü olan bu şiir ve beste 1966-1976 yıllarındaki “Kültür Devrimi” esnasında yasaklanmıştır. Yazar, bu faaliyetlerinden dolayı uzun yıllar Çin yönetimi tarafından düşünce suçlusu olarak tutuklanmıştır.

Şiirde gördüğümüz “kararlılık” ve “istiklal arzusu” belki de bu romanın yazılmasına yol açmıştır. Diğer bir taraftan, Uygur Türklerinin yaşanan veya yaşanılacak her türlü kötülüğe rağmen direnişini sürdüreceğini ortaya koymaktadır.

*“Kaldı iz, kaldı menzil, kaldı uzakta hepsi,
Çıksa fırtına, savrulsa kumlar, gömülmez izimiz” (ÖTKÜR
1985, 1)*

mısraları hem Ötkür’ün, hem de Uygur Türkünün bu konudaki kararlı tutumunu ortaya koyar.

Şiirin son iki mısrası ise, bu uğurda yapılan en ufak bir faaliyetin bile gelecek nesillere ilham kaynağı olacağını, dolayısıyla ulvi bir mücadelenin bir merhalesi olduğu temini vurgular:

*“Dönmez kervan yolundan gerçi atlar pek zayıf,
Bulacak hiç olmazsa, bu izi bir gün torunumuz,
veya torunumuzun çocuğu.” (ÖTKÜR 1985, 1)*

Bu mısralardaki vurgular, daha sonra Uygur Türkünün milli mücadele aşamasında adeta bayrağı, sembolü olacaktır. Belli bir süre yasaklanmış olması, şiirin etkisini göstermesi bakımından dikkate değerdir.

İz şiirinden sonra, Ötkür, “Sayın Okuyucular” hitabı ile “ön söz” niteliğinde bir bölüme geçer. Burada romanın yazılış sebebini, kime ithaf edildiğini, hangi konuyu, hangi kahramanlarla neden ve niçin anlatacağını kendi ağzından okuyucuya iletir.

Ötkür’ün, *“Öyle gazellerin yankılandığı, uçsuz bucaksız çöllerde silinmez izler bırakıp giden kervanların seferlerine ilk çıktıkları zamanlarda, siz belki daha doğmamıştınız. Ya da doğmuş olsanız bile, yaş “çubukları at yapıp” oynuyordunuz belki. Belki, o savaşların birinde rüzgâr gibi uçan atlara binen kahramanlarla birlikte savaş meydanlarında kılıç oynatmışsınızdır ve kim bilir dikenlikler içinde koşarken göğsünüzle yol açarak, tıpkı efsanelerdeki ejderhalar gibi ağızdan ateş püsküren topların önüne kendinizi attığınız zaman, vücudunuzun bir yeri yanmış gibi ve kendinizi tatlı bir uykuya dalmış gibi hissettiniz. Şimdi ise vücudunuzdaki bu yara izlerine her*

baktığınızda o günler aklınıza gelip gülümsüyorsunuzdur. Kim bilir belki, biraz önce hoş espirileriyle sizi güldüren arkadaşınızı, şimdi ulgun ağacının dibine gömmek zorunda kaldığınızda gözyaşlarına boğulmuşsunuzdur... Ya da karanlık hücrelerin yuttuğu arkadaşlarınızı her düşündüğünüzde yüreğiniz ağlıyordur...” (ÖTKÜR 1985, 2) cümleleri, zaman zaman masalımsı, zaman zaman destansı bir lezzet veren bir anlatımla o dönemi görenlerden duyanlara, şehitlerden gazilere kadar herkesi kucaklayan ve şiir tadı veren bir üslupla sunulur.

Ötkür, bu dönemin karanlık ve zulüm dolu yıllarını tasvir ederken, Maksim Gorki'den alıntı yapar. Gorki'nin “Danko” isimli kahramanı karanlık bir ormanda -ki bu baskı ve zulmü imgeler-yüreğini ortaya çıkararak karanlıkları dağıtır: “Evet, evet. Bunların hepsi geçmiş, hepsi tarih, hepsi aydınlık dünya için verilen mücadeleler. Çünkü o zamanlar dünya çok fazla karanlıktı. Bu karanlık dünyadan kurtulup, aydınlığa kavuşmak için birçok yüce dağın ardındaki mesafeleri aşmak gerekirdi ve tıpkı Maksim Gorki'nin söylediği gibi, Danko'ya benzer fedakâr kılavuzlara ihtiyaç vardı: “... Orman öyle karanlıklaştı ki, dünya yaratıldığından bu yana kaç karanlık gece geçmişse, sanki onların hepsi buraya toplanmış gibi oldu... Danko ansızın kendi göğsünü eli ile yardı ve yüreğini çıkarıp başından yukarıya kaldırdı. Yürek tıpkı güneş gibi, hatta güneşten de aydınlık bir şekilde alev alev yandı. İşte, şimdi insanlara olan yüce muhabbet meşalesi ile aydınlanan bütün orman sessizliğe büründü. Karanlık, aydınlıktan kaçarak ormanın içerisindeki pis kokulu bataklığa varıp dikildi...” (ÖTKÜR 1985, 2-3)

Ötkür, farklı milletlerin ve toplumların Danko'ya benzeyen kahramanlarını da tasvir eder. Böylece kendi romanının ana kahramanına geçer. Ötkür, bu girişte, kendi romanının kahramanı Timur Halife'yi de Danko'ya benzetecektir: “Eski İtalya'da, köleler arasından çıkan Spartak, Huanhe urmağı boylarından çıkan bahadır şah Li Zichen ile “Teypinnem” zamanının “Semavi Şahı” Hong Şiuçüen, eski Rusyadaki Kazaklardan çıkan Stefan Razin ile Yemilyan Pugaçev, Uçturfan şehrinden çıkan Rehmetullah Bey ile Kumul dağlarından çıkan Timur Halife de işte bu Danko'ya benzeyen kişilerdendi.” (ÖTKÜR 1985, 3)

Ötkür, bu girişin ilerleyen bölümünde Timur Halife'yi “Fırtına Kuşu”na benzetecek, böylece onun destansı, epik yönünü ve Uygur istiklal mücadelesi içindeki yerini tasvir edecektir: “Timur Halife, Çin'de iki bin küsur yüz yıl hüküm süren feodal hanlığa son vererek, vatan toprağına ilk defa cumhuriyet bayrağını diken “Şinhey İhtilali”nin ilhamıyla Tanrıdağı eteklerinde de ihtilal fırtınaları başlayınca, Uygur halkı içinden çıkan çok cesur “Fırtına Kuşu” idi.

Onun havalanması ile Kumul diyarında başlayan fırtına, halkın desteğiyle öyle şiddetlendi ki, üç yüz küsur yıllık Kumul Şahlığı'nın Kaf Dağı'na benzeyen ürpertici sarayı ile Urumçi askeri hükümetinin dev siyah kanatlı kapılarının sarsılıp, devrilmesine ramak kalmıştı. Tarihte geçen birçok ayaklanma gibi, bu ayaklanma da amacına ulaşmamışsa da, hanlık sarayı ve Çin askeri hükümetinin devrilmez olmadığını halka ispat etmiştir. Halka güç ve umut vermiş ve birçok acı tecrübe kazandırmıştır. Bu sebeple de Timur Halife, yetmiş küsur yıldan beri hiç unutulmamış, Kumul halkının dilinde destan olmuştur.” (ÖTKÜR 1985, 3-4)

Klasik roman geleneği ve bizdeki roman geleneğinin ilk örneklerinde alışık olduğumuz tarzın dışında, Ötkür'ün böyle bir tanıtıcı ön söze ihtiyaç hissetmesi, büyük oranda yazarın “gerçekçi” kalabilme arzusundan doğmuştur. Roman boyunca Ötkür, bu tarzı sürdürecektir; zaman zaman olayın akışını kesip, aydınlatıcı ve tanıtıcı bilgileri sunacak; hatta bazen kendisinin bu tanıtıcı bilgilerden hoşlanmadığını ama mecburen bunu yaptığını söyleyecektir.

Bizde Tanzimat romanına baktığımızda Ahmed Mithad'ın da böyle bir tarzı benimsediğini görürüz. Ancak roman tekniği bakımından bakıldığında, bu tarzın kabul gören bir tarz olduğunu söylememiz mümkün değildir.

Ötkür, İz romanının ortaya çıkışı ve esinlendiği olayları yine kendi başından geçen bir hatıra ile okuyucuya duyurur. Ötkür, 1936 yılında Urumçi'ye kendi tabiriyle “okumaya gelir”, burada tanıştığı Kumul Çiftçiler İsyanı önderi ve isyandan sonra kurulan Doğu Türkistan Hükümeti'nin başkan yardımcısı olan Hocaniyaz Hacı'nın misafirhanesinde kalır. Hocaniyaz Hacı'nın sohbetlerine katılan Ötkür, Hocaniyaz Hacı'dan dinlediği Timur Halife İsyanı'ndan, onun başlattığı istiklal mücadelesinden ve Timur Halife'nin kişisel özelliklerinden çok etkilenir.

“Benim çocukluğumda, Marihan Ninemizle Deveci Barat Dede'den dinlediğim birçok hikâyeyle birlikte Timur Halife İsyanı hakkında işittiklerimden hafızamda kalanları ona anlattım. Abbasov bütün dikkatiyle dinledi ve Hançen Kabristanlığı'na gitmeyi teklif etti.

Biz kabristanlığın yanındaki küçük bir mescidin önünde, başına sarık bağlamış yaşlı bir adamla karşılaştık. Görünüşe bakılırsa adam, bu mescidin müezzini idi. Selamlaşıp karşılıklı hal hatır sorduktan sonra, Timur Halife'nin kabrini sorduk. Yaşlı adam: “Sizler akrabaları mısınız?” dedi ve cevabımızı işitip bizi eski bir kabir önüne götürdü ve “İşte onun kabri bu. Bu kabri ben kendi ellerimle yaptım.” dedi yaşlı adam ve devam etti: “Haydi oturun. Buraya kadar geldikten sonra, bir Fatiha da okuyalım!” dedi ve kendisi okumaya

başladı. Duadan sonra biz ceplerimizi karıştırıp ne çıktıysa hepsini yaşlı adamın önüne koyduk. Yaşlı adam bizim için de dua etti.

—Bu kabir çok eskimiş. Yenilesek veya bir kubbe yapsak iyi olur, dedi Abbasov dedeye bakıp.

—Çok iyi dediniz oğlum. Bir kubbe yapsaydık, iyi olurdu. Ama bu iş benim elimden gelmedi. Artık bu iş size kaldı, dedi dede bize bakıp.

—Bu adam çok anlamlı konuştu. Timur Halife için mutlaka bir kubbe yapmamız lazım, dedi Abbasov, kabristanlıktan çıkarken.

Ne yazık ki bu kubbeyi yapmaya Hocaniyaz Hacımın da Abbasov’un da ömrü yetmedi. Yılların fırtınalarında, Timur Halife’nin kabrinin izi de kaybolup gitti. O yaşlı adamın söylediği gibi, Timur Halife için bir kubbe yapmak sonraki evlatların işi idi. Taş, toprak ya da çelik ve betondan değil, beyazı kâğıt, siyahı mürekkeple yapılmış bir kubbe de, herhangi bir fırtına ve tipiye karşılık verip, nesilden nesile kalacak güzel bir kubbe olabilirdi. Merhum Abbasov’un dediği de bu olsa gerek.” (ÖTKÜR 1985, 4-5)

Bu alıntıda da görüleceği gibi, Ötkür, maddi bir mezar yapmak yerine, sonsuzluğa ulaşacak “mürekkepten bir kubbe” yapmaya karar verir. İz romanının esin kaynağı da bu hikâyeden oluşacaktır. Ancak eserin vücuda gelebilmesi için, bu hikayenin üzerinden uzun bir sürenin geçmesi, bununla beraber on yıllık bir hapis hayatının da yaşanması gerekecektir:

“Kendi zayıflığıma bakmadan, böyle bir kubbe yapma niyetiyle birkaç yıl arandım, öğrendim, topladım ve nihayet yazmaya giriştim. Fakat “On yıllık belâ”nın kasırgaları yazdıklarımı götürdü. Kalemim kırıldı.

Kalem kırıldı, elem ezdi gönlümü,
Cin çarpıp, kekeme yaptı dilimi.
Elim tutmaz, ayağım basmaz, felçliyim ben,
Neyimle razı edeyim memleketimi!

Bin kere şükürler olsun, yine bahar geldi. Bahar yağmurları yağıp, suları taşı. Bahar kuşları ötüp, yüreğime ilham ve ümit, elime güç ve kuvvet verdi. Devran bana yeni kalem verdi. Şimdi yazmayıp da ne zaman yazacağım!” (ÖTKÜR 1985, 6)

Ötkür, romanın kahramanı Timur Halife için, “O, tarihimizin gözyaşığıdır.” betimlemesini yapar: “Timur Halife, yakın çağ Uygur tarihinin kanlı sayfalarındaki büyük bir kahramandır. O, tarihimizin gözyaşığıdır.” (ÖTKÜR 1985, 6) Böylece Timur Halife, özünde Uygur

Türk istiklal mücadelesinin unutulmaz bir kahramanı olarak karşımıza çıkar.

Ötkür, roman anlayışı ve bu romanın yazım tekniği ile ilgili de bilgiler verir. Bu konuda Marks'tan alıntı yapar: "*Tarih, geçmiş günlerin basit bir hatırası değildir. Belki Marks'ın söylediği gibi: "Kendi maksadını arayagelen insanın faaliyetinden ibaret" olduğu için, tarihî temada yazılan bir roman, tam anlamıyla, hem gerçek bir tarih, hem de bedii bir eserdir. Yani tarih bilgisi ile romancılık sanatının canlı bir birikimi olabilmesi, herşeyden önce, tarihî gerçeklerin esas alınmasını gerektirir. Böyle bir eser, müelliften, tarihin derinliklerine inmeyi bilmesini ve tarih içinden ustalıkla sıçrayıp çıkabilmesini bekler.*" (ÖTKÜR 1985, 6-7) Bu görüşün, bütünüyle kendi roman anlayışını da özetlediğini söyler.

Ötkür, bu cümlelerden sonra, 28 ayrı bölümden oluşan asıl olaya geçer. Bu bölümlerin her birine "özel bir isim" verir. Yine bu bölümlerin başına, o bölümdeki olayları özetleyen, bir mısra, atasözü ya da vecize koyar. Yine her bir bölüm kendi içinde ayrıca sayısal bölümlemelere tabi tutulmuştur. Roman sonuna da "Hatime" başlığını taşıyan ve yazarın olayların sonucunda neler olduğunu anlattığı bir bölüm eklenmiştir.

Yazar, birinci bölüme bir yaz tasviri ile girer. Tasvirin kesildiği yerde, aniden Ötkür, hareketli bir bölüme geçer. Burada bir delikanlı, ayının kovaladığı bir kızı kurtaracaktır. Bu olayların kahramanları ve diğer bölümler, aslında ana olaya ve kahramana geçişin bir şeması olarak kullanılmıştır.

Klasik roman anlayışında, olay, zaman ve kahramanların bu şekilde yansıtılması okuyucunun hemen olayın içine çekilmesi ile ilgilidir ve Ötkür'ün "klasik vaka" anlatım tarzının dışında "modern" bir tarzı denemeye çalıştığını göstermektedir.

Bu bölümden itibaren, okuyucuya yansıtılan sosyokültürel hayatın oldukça önemli olduğunu düşünüyoruz. Yazar, Uygur Türklerinin kadına bakışından evlilik hayatına, inançlarından törelerine kadar çok farklı ayrıntıları bu olayın gelişim süreci içinde okuyucuya aktarır. Bu bölümler folklorik açıdan oldukça zengindir ve bu bölüme bu ayrıntılarla beraber lirizm de hakimdir.

Ötkür, ikinci bölümde Kazak kızı olan Aykız'ın geçmiş ile ilgilenir. Böylece, okuyucuyu asıl olaya taşırken, bireysel hayattan, toplumsal eyleme geçer. Roman tekniği bakımından "olay ve zamanın" gelişimi bireyden topluma şeklinde gelişir. Ötkür'ün bir yönüyle bu anlayışı, bir yönüyle de değişik Türk topluluklarının var olma süreçlerini imgesel kahramanlarla okuyucuya aktarmaya çalıştığını görmekteyiz.

Bu süreçte, Aykız'ın ve Amankul'un birbirlerine olan tavırları, sonuçta aşka dönüşse de, misafir olarak kalan Aykız'a oranın beyinin göz koyması romandaki olayları zenginleştirir, ilgiyi arttırır. Yazar, bu olaylar esnasında İslam'ın yanlış yorumlanması ile ilgili ayrıntılara da olaylar yoluyla değindiğini görüyoruz. Bu süreçte hem olayları asıl mecrasına taşınması, hem de asıl kahramanı romana taşınması dikkate değerdir. Bölümün de adı olan “Boz atlı” (Timur Halife) bilge kişiliği ile hem onların çaresizliğini ortadan kaldırır, hem de İslami açıdan doğru bir yorum yaparak problemi çözecektir. Böylece romanın asıl kahramanı Timur Halife, belki de asıl kimliğinin dışında bir görüntü ile romana girmiş olur.

Romanın bundan sonraki bölümlerinde figüratif yapının güçlü ismi Timur Halife'dir. Ötkür'ün Timur Halife ile ilgili her türlü ayrıntıya önem verdiğini görürüz: “*Bu boz atlı kişi Timur Halife idi. O devirde, halk onu mesleğine bakarak “Timur Dülger (Marangoz)” diye adlandırıyordu. Sonra isyan sırasında, halk ona “Halife” diye ünvan vermiştir. Timur Halife, tahminen 1871 yılında Kumul nahiyesinin güneyindeki ücra köylerinden olan Boğaz Köyü'nde yoksul bir çiftçi ailesinde dünyaya gelmiş. O, üç kız kardeştan sonra dünyaya gelen tek oğul idi.*” (ÖTKÜR 1985, 32) cümleleri biyografisi ile ilgiliyken, fiziki özellikleri de şu cümlelerle tasvir eder: “*Seferkul, bu orta boylu, geniş omuzlu, sivri sakal bırakmış, zayıfça olan bu adamla kucaklaştı. Rabiahan Nine, “Tam vaktinde geldiniz kardeşim!” deyip onu eve davet etti. Misafir, sohbet edip çay içerken, başındaki keçe kalpağını çıkardı. Onun koyu kaşları altındaki koyu gözleri kandil ışığında ateş gibi parlıyordu. Geniş alnındaki derin kırılmardan, güneşte kararıp giden yüzünden, el ve bileklerindeki kabarmış damarlardan onun hayatı boyunca çok eziyet çektiğini anlamak zor değildi.*” (ÖTKÜR 1985, 32)

Ötkür, Timur Halife'nin istiklal mücadelesinde bir sembol haline gelmesini, daha önce kaydettiğimiz gibi kendisi araya girerek uzun uzun anlatır. Eğitim safhasını, özellikle Timur Halife'nin babasının yönlendirmesi ile marangoz oluşunu, babasının borçları nedeni ile köle gibi çalıştırıldığını, buna rağmen Timur'un şahsiyetinde en ufak bir sapma olmadığını, aksine Uygur Türkleri arasında saygınlığının arttığını anlatır.

Ötkür, Timur Halife'nin liderlik özelliklerini bu süreçte vurgular. Sabırlı tavırları, bilge kişiliği, okuryazarlığı, İslam dinine olan hâkimiyeti bu özelliklerinin birkaçıdır. Timur Halife'nin sakin, uzlaştırıcı ve sabırlı tavırları yazar tarafından vurgulanırken çabuk aldandığı veya erken gücendiği olaylardan dolayı yanlış işler yaptığı da vurgulanır. Hatta bu özelliklerinden dolayı sonuçta Çin Hükümeti tarafından kandırıldığı da romanda vurgulanır. Timur Halife'nin

trajik sonu da aslında onun bu iyimser yönünden kaynaklanmaktadır.

Bu süreç, Ötkür'ün vermek istediği "azatlık" mesajının altyapısını oluşturur. Roman, Timur Halife'nin sahneye çıkışı ile bireysel olaylardan toplumsal aksiyonlara taşınır. Süreç, önce örgütlenme, teşkilatlanma daha sonra merkezi otoriteye başkaldırı aşamasına ulaşacaktır.

Ötkür'ün bu olayı yansıtırken devrin siyasi ve sosyal olaylarını da arşiv gerçeklerine dayanarak okuyucuya sunduğu görülür. Bunların en belirginini "Toprak İhtilali"dir. Çin hükümetinin halkı nasıl kandırdığını, daha sonra Uygur Türklerinin önemli liderlerini hangi kandırmacılarla ortadan kaldırdığını anlatır:

"1907 yılının ilkbahar mevsiminin ilk günlerinden birinde, kırk yaşlarında zarif bir kişi, kendi yakınlarından dört beş kişiyi toplayıp: "Hey kardeşler, bıçak etten geçip kemiğe, kemikten de geçip iliğe dayandı! Söyleyiniz, böyle mi yaşayacağız?" dedi. Bu Toprak cemaatinden Molla Raci denen kişi idi.

—Doğru söylüyorsun, dedi Dugamet denen kişi, Ürümçi'den yeni yönetici geliyormuş. Önce ona durumu arz etsek, nasıl olur ki!?

—Ak itmiş, gök itmiş, hepsi aynı it işte. Ürümçi'den gelen yönetici bizim arzımıza kulak verir mi? dedi daha yaşlı birisi.

—Böyle de demeyin, dedi deminki Dugamet denen kişi. Bu yönetici Kumul'a gelişinin üçüncü gününde ilçe konağının hapishanesindeki suçlularla konuşmuşmuş, haksızlık olmuş deyip dört kişiyi çıkarmışmış.

—Kendisi gibi olan Çinlileri çıkarvermiştir!

—Hayır, onların içinde geçen yıl Şahmaksut'un hapsettiği Karasulu Bosuk Usta da varmış.

—Dünya eşit değil. İmanı olmasa bile insafı vardır. Şansımızı bir denemeyecek miyiz, dedi Toprak Molla Raci.

Böyle deyip, Kumul halkı adına Toprak Molla Raci başkanlığında kırk elli kişi parmaklarını basıp, yeni yöneticiye Çince arz mektubu sundular.

Bir hafta sonra, yeni yönetici Toprak Molla Raci başkanlığında üç kişiyi çağırıp kendi tercümanı vasıtasıyla şöyle dedi:

—Talebiniz yerinde. Sadece bu yerde değil, tüm ülkede vatandaşların durumu kötü. Ben sizin tarafınızda duracağım. Amma lakin Şahmaksut Prens'e benim gücüm yetmez. Yine de ben bu

talebinizi iletelim. Güzel olanı, sizlerin de, prenze bir arz mektubu yazmanız. Birlikte çabalayalım.

—Şikayet mektubu sunulmadı mı diyorsunuz! Çok ağlamaktan gözümüzün yaşı da kuruyup gidecek, dedi. Bizim arz mektuplarımız, saray beylerinin cebinde yırtılıp gidiyor, dedi Torpak Molla Raci gönül kurgunluğuyla.

—Duyduğum kadarıyla Şahmaksut Şah, vatandaşın herhangi bir arzı veya isteği varsa bana söylesin, diye sık sık saray revağına çıkıp halka görünüp duruyormuş ya? dedi yönetici gülümseyerek.

Gerçekten Şahmaksut Şah, evvelki adil padişahları taklit ederek böyle de yapardı. Arzı isteği olanlar, arz mektuplarını yukarı kaldırıp revağın karşısında saygı gösterip dururlardı. Şahmaksut yüksek revağa çıkınca gözüne rastlarsa, hizmetçilerini çağırıp arz mektuplarını alırdı. Gelenek haline gelmiş istekler olursa, beylerinin hemen halletmesi için onlara havale ederdi. Lakin kendisinin menfaatine dokunacak işler olursa, arz mektubu sunanlar cezaya çarptırılırdı. Bu gerçeği herkes bilmemektedir. Bu defa da yöneticinin tavsiyesi ile Toprak Molla Raci başkanlığındaki insanlar, iki arşın uzunluğundaki beyaz bir kumaşa yün kalemle yazılmış bir talepnameyi sırtlara bağlayıp şahın revağının karşısındaki kalenin duvarına astılar. Bu talepnameyi, her gün on yirmi kadar kişi korudu.

Fakat Şahmaksut Şah, casusları vasıtasıyla bu talepnamenin içeriğinden çoktan haberdar olduğu için, uzun süre revağa çıkmadı. Bir gün muhafızları ile birlikte revağa çıktı ve aşağıda bekleyen halka bakarak alaylı bir şekilde gülmeye başladı. Canından bezmiş halk da buna dayanamayıp Şahmaksut Şahla alay etti. Şahmaksut Şah dönüp giderken muhafızlarına, “Ne bakıp duruyorsun, ateş!” diye emir verdi. Tüfekler ateşlendikçe insanlar yıkılmaya başladı. Yaygaralar gürütüler yükseldi. Aynı anda topluluk çoğaldı ve öfkeli sesler yükselmeye başladı. Toprak Molla Raci, yüksek bir yamaç üstüne çıkarak sert bir şekilde sıkılmış yumruklarını havada sallayıp, öfkeyle şöyle dedi:

—Hey halk, bu hareketi gördünüz mü? Ölmüşün üstüne tepmiş denen bu deşil mi? Nasıl dayanacağız? Söyleyin, şimdi ne yapalım?!

—Ne yapacağımızı Şahmaksut şimdi görsün. Böyle diri yürümektense yumruk atıp ölmek daha iyi. Haydi bize baş ol! dedi halk ellerine dayak tokmak alıp. Asıl önderleri Toprak Cemaatine mensup olduğu için, “Toprak Ayaklanması” diye adlandırılan bu çiftçiler ayaklanması, işte böyle başladı. Halk birdenbire gürültü patırtı ile şahın sarayına yürüdü. Sarayın kalın demir kapıları kapatıldı. Yaygara gürültü bütün etrafı kaplayıp, topluluk gittikçe çoğaldı. Timur da baltasını kaldırıp, safa katıldı. Halk kazan gibi

kaynayıp, derya gibi taşıp, sarayın büyük kapısına taşlar tuğlalar yağdırdı. Şahmaksut, uzun zamandan beri beslediği terbiyesizlerini kılıç ve tüfekte halka karşı savaşmaya gönderdi. Ama nerde, onlar tıpkı büyük bir fili havlayıp korkutmak isteyen korkak köpekler gibi, toz bulutu içine gömülüp kaldılar.

Şahmaksut, “Bağlanmış it, ava yaramaz.” dedikleri bu deyip, asabi bir şekilde sakallarını yolarak sertçe döndü ve hemen Ürümçü’deki generalden yardım için asker istedi: General, Bariköl’deki askerlerine emir verdi. Bu Mançu askerlerine Bariköl’deki asker başı olan Yi Şinфу kumanda ediyordu. Onun kumandasındaki askerler, şehir kalesinin içine girerek Şahmaksut’u korumak istedi. Halk tıpkı öfkelenmiş bir aslan gibi, şehir kapısına kendini attı. Bu sırada, Timur’un önünde yürüyen Kara Tohti adındaki delikanlının başı kapıya kıstı. Göz yumup açıncaya kadar kana bulanmış başsız beden, kapının gerisinde kaldı. Kale üstünden kurşun yağmuru başladı. Avrupa tarzı tüfeklerden atılan kurşuna dayak ve tokmakla dayanmak nasıl mümkün olsun!

Bir an içinde kara yer, kıpkızıl kanla boyandı. Kan... Kan... Pınar gibi şırl şırl akan kan. Halk kan içinde kaldı. Herkes kendi başını korumaya çalıştı. Mançu askerleri kale kapısından çıkıp, tıpkı yaban domuzunun yeri eşelediği gibi, halkın bağırnı karıştırmaya başladı. Yine kan, yine kan! Şahmaksut yüksek saray üstünde durup, nazik bir şekilde sakalını swazlayıp güldü. Onun kan deryası kıyısında seyre dalıp tıpkı hikayelerdeki ejderhalar gibi, kahkahayla gülmesi, halkın bir acısına bin acı kattı. Halk, tıpkı yaralı bir aslan gibiydi... Bedeninden akan kanları yalayıp yutarak yeni hamle yapacakmış gibi, yeniden toplanıp, savaşa girmek istedi.

Tam bu anda, Mançu Han’ın buyruğuyla Gensu ülkesinden Şincan’a görevlendirilen Yan Zinşin, Kumul’a geldi. Başından çok olaylar geçen, tecrübeli bu yaşlı tilki, durumu gözden geçirip derhal Şahmaksut’un yanına girdi ve şöyle dedi:

—Askerlerimizin kılıcı her ne kadar keskin olsa da, bu kadar halkı kırıp tüketmek mümkün mü? Şayet kırıp tüketmek mümkün olsa bile, sizin uçsuz bucaksız topraklarınızı kim ekecek, sayısız hayvanlarınıza kim bakacak? Kuşu tane kandırır, insanı söz, demişler. Bu işi bana bırakın, ben konuşarak halledeceğim.

Asabilikle gülse de halkın hiddetinden kahrolan Şahmaksut, Yan Zinşin’e dokuz kere eğilerek razı oldu. Yan Zinşin, halka dışının beyazını gösterip, “Sizlere yazık olmuş, talebiniz doğru imiş. Gelin, her ne varsa konuşarak halledelim.” dedi. Böylece sohbet aracılığıyla anlaşma hâsıl oldu. Bu anlaşmanın sonucu olarak, genişliği atmış santimetre, yüksekliği bir buçuk metre gelen bir kara taş üzerinde,

“Bugünden itibaren, Şahmaksut Şah’a bağlı vatandaşlar saraya ayda yalnız üç gün vergi verecek. Şahmaksut Şah, vatandaşlara bundan başka vergi salmayacak.” şeklinde Uygurca ve Çince birer yazı yazdırıldı ve sarayın kapısı önüne yerleştirildi. Bunun üzerine, tıpkı kaynayan bir kazana soğuk su katılmış gibi, cihan sessizliğe büründü.

Yan Zinşin, Şahmaksut’tan çok altın ve gümüş mükâfat alıp, Ürümçi’ye ilerledi. “Bu yalınayaklar günlerini şimdi görsün!” dedi Şahmaksut, isyanın elebaşlarını derhal cezalandırma emrini vererek.

Böylece yine kan üstüne kan dökülüp, küçüçük Kumul sanki kuyamet dehşetinde kaldı.

İşte, isyan liderlerinden Toprak Molla Raci, Toprak Dugamet ve Özgoca Gocamniyazların kale kapısına asılmış kanlı başı! İşte, kana bulanmış dört parça olmuş Emet! O, isyanda kâtiplik yaptığı için, Yi Şinфу onun kanına ekmeğini banıp yemekte... İşte, isyancılara kılıç dövüp veren abi kardeş, Yusuf ve Yunus Ustalar. Onlar da kendi dövüldükleri kılıçla kana bulanmışlar! İşte isyancı kadınlardan Rozihan... O da kırk kürek vurulduktan sonra Nom’a sürgün edilip, yol üstünde can vermiş! Daha kimler, kimler... Birçok kişi, Şahmaksut ile Yi Şinфу’nun kılıcından başını kurtarıp, uzak memleketlerde sefil olmaya mecbur kaldı. Böylece, 1907 yılının ilkbahar mevsiminde başlayan “Toprak İsyanı”, aynı yılın yaz ortalarında cellatların kılıçlarıyla kana bulandı.” (ÖTKÜR 1985, 46-41)

Timur Halife, bu olayları gözlemleyen, analizlerini yapabilen bir kahraman olarak karşımıza çıkar. Romanın asıl kahramanı haline gelmesini de bu yönü sağlayacaktır.

Timur Halife, yapılanların bir kandırmaca olduğunu anlayınca, örgütlenme sürecini başlatacaktır. Direnişin, dağlardan, isyanla başlatılması kararına varması romanı daha aksiyonel bir aşamaya taşıyacaktır: “Yarım yıl içinde, Kumul ve Ürümçi’de olup biten bu vakalar, bu dökülen kıpkızıl kanlar Timur Halife’yi başka bir insan yaptı. O, bir şeyler düşünüyordu... Bir şeyleri arayıp bulmak istiyordu... Yüreğinin bir şeylere çırpınışlarını sezerdi. Böyle hayallerle avunmaktan, Ürümçi şehrinin doğu tarafında yapılan büyük bir tapınak inşaatında ömrünün iki yılının geçip gittiğini hissetmedi bile. Ama bu tapınak inşaatında çalışırken Turfanlı Möydin, Ürümçili Gamaza Tungan gibi birçok kişi ile tanışıp, onlarla can dostu oldu. Onlarla konuşurken, aralarında ilginç bir benzerliğin varlığını sezerdi. Üç kişi ile birlikte, bir yerlere doğru giden bir kervana katılıp gidiyormuş gibi hissederdi. Bu kervanın nereye varıp, nerede duracağını bilmesede, ondan hiç ayrılmamak gerektiğini anlamış gibi olurdu.” (ÖTKÜR 1985, 43)

Bu mücadele sürecinin bir başka boyutu da bize Orhun Abidelerini hatırlatır. Çin hükümetinin Uygur Türkleri arasına gönderdiği ajanların ve onları parçalamak için düzenlediği entrikalara ait bölümler, tarihi süreç içinde okuyucuya adeta hiçbir şeyin değişmediği hissini uyandırır:

“-Bunun için, deyip devam etti General Yan, sizin iki gün içinde yola çıkmanızı emrediyorum. Bey Vinçav ile Şahmaksut Şah’a benim dediklerimi aynen anlatın ve kendi girişimlerinle onları hareketlendirerek yerlilerden uygun insanları bir araya getirin. O insanları barış elçisi olarak Timur’a gönderin. Ne kadar masraf olursa olsun. Gerekirse Timur’a bizzat kendiniz gidin. Sözler aşırı yumuşak olsun. Kurt, yumuşaklığıyla en sert ağaçları bile yiyor değil mi? Münasip bir zamanda, Hafız Yincan ile Niyaz Yincan’ın askerlerine çeki düzen verip üç atlı tabur göndereceğim. Bu Uygur-Müslüman taburları dağa yaklaşmadan, uzakta varlık gösterip duracak. Eğer Timur güzelliikle yola gelmezse, bir topçu ve iki piyade taburu daha yetişip gelecek. O zaman, kılıcımızı kana ne kadar çok bularsak o kadar iyi.” (ÖTKÜR 1985, 329)

“Uygurları Çinlilere, Çinlileri Uygurlara karşı kışkırtıp birbirine düşürürsen düşündüğün bu amaca ulaşmak mümkün olur. Ben en çok Çinli, Uygur, Kazak, Moğol ve diğer milletlerin birbirleriyle ittifak yapmalarından korkuyorum. Eğitimle gözlerinin açılmasından daha çok korkarım. Bunlar cahillik zincirini kırıp birbirleriyle dost olurlarsa, onları idare etmek çok zor olur. Cahillik devam ettiği ve araları hep açık tutulduğu sürece onları idare etmek çok kolay olur. Onun için her bakımdan kuvvet dengesini korumak lazım. Onlara kesinlikle birleşme fırsatı vermemek lazım. Ancak o zaman, hepsi kendi dertleriyle uğraşmaktan ayaklanmaya fırsat bulamazlar, bu bir. İkincisi, Uygurlarda “kendi yağında kendi etini kavurmak” diye bir deyim olduğunu duydum. Gerçekten de, koyunun eti kendi yağıyla kavrulursa, hem lezzetli hem de tasarruflu oluyor. Uygurlarda yine “sapı özünden” diye bir deyim de varmış. Bunun anlamı baltanın sapı ağaçtan olur, ama sapı ağaçtan olan balta ağacı keser, demek oluyormuş. Gerçekten de, baltanın sapı demir ya da başka metalden olsaydı kolu geri silkeleyerek eli acıttı. Demek ki, eğer Müslüman Uygur halkı ayaklanırsa, mesela, Kumul’daki Timur ile Turfan’daki Möydin gibi, onları kendi insanların eli ile bastırmanın zaman bir taşla iki kuş vurmuş olursun. Yani ölen de öldüren de onların kendisinden olacak. Senin eline kan bulaşmayacak. Eski bilginlerin, “yabancıyı yabancıların eliyle idare etmek” dedikleri sözün özü işte budur. Gördüğünüz gibi, ben de Uygur Müslümanlarını kullanmasını iyi bilmeseydim, benim Şincan’da ayakta kalmam da mümkün olmazdı.” (ÖTKÜR 1985, 330-331)

“—Güzel, -dedi General Yan. Öyleyse, biz kılıcın yerine Müslümanların mukaddes kitabı olan Kur’an’dan faydalanalım bakalım. Benim bildiğime göre, Müslümanlar Kur’an tutarak and içmeyi herhangi bir hükmün son haddi olarak kabul ediyormuş. Bu, bizim için iyi bir koz. Şimdi ben öyle bir iş yapayım ki, Timur ya bana teslim olsun ya da inatçılığını oracıkta sürdürerek Tanrısının dergâhına gitsin.” (ÖTKÜR 1985, 347)

Ötkür, tarihi arşivlerden esinlenerek verdiği bilgilerle ve roman sayfalarının altına eklediği dipnotlarla açıklık ve gerçekçilik hissini kuvvetlendirir:

“Koray, Kumul’un kuzeyindeki Tanrıdağı dizisinin tam merkezinde olan dağlık bir köydür. Onun kuzey ve doğu tarafı çok yüksek dağ sıralarından, batı ve güney tarafı tepelerden ibaret idi. O zamanlarda Ergaytu, Kızılyar, Koray, Nerin, Törük, Köşöte denen altı mahalle bir dorgalık (beylik) yer olup, genel ismi “Koray” diye adlandırılırdı. Köşöte’nin dışındaki mahallelerin hepsi Tömürti adındaki dağdan gelen ırmak boyunca, bir boğaza yerleşmişti. Bu iklimi ılımlı, nemi yağışı çok, yazın sert sıcaktan, kışın acı soğuktan çok korunaklı bir yer olduğu için, tarımcılık yapmaya ve mal bakmaya uygundu. Fakat ekin ekilecek yerlerle hayvanların hemen hemen hepsi Şahmaksut Şah ile onun beylerinin elinde idi. Çiftçiler esasen yerleri kirayla alıp ekerdi. Umumi nüfusu, tahminen bin altı yüz kişi idi. Ahali atmış kilometre uzaklıktaki Kumul Pazarı’na kütük arabalarda odun ve tekne götürür satar ve ihtiyaçlarından bir kısmını temin ederdi.” (ÖTKÜR 1985, 48)

Yine “farklı hayatları” bu mücadelenin farklı boyutları olarak romana taşır. Böylece, birden fazla olayı “girift” bir tarzda okuyucunun dikkatine sunar. Bu anlamda Şah Maksud ve hayatının evreleri dikkat çekicidir:

“Bu arada, Mehribanu’nun büyük kızı (Büyük Abla Hanım) daha kızken, aniden bir kazayla öldü. Küçük kızı (Küçük Abla Hanım) da, ergenlik yaşına gelip, hatta o zamanın geleneklerine göre söylenirse, vakti çoktan geçip gitti. Çünkü Kumul’da onların seviyesine eşit şah soyundan bir kimse bulunamadı. Basit vatandaşları da, onlar kendilerine layık görmüyorlardı. Mehribanu Han, işte bu iş için kafa yorarken, kendi zamanında Muhemmet Beşir Şahın veziri ve onun yakın akrabası olan Taciddin Teyci adındaki kişinin Kumul dağlarının birinde hala yaşamakta olan bir oğlunun olduğunu öğrendi. Derhal onu bulmaya Şumşuklu Tahir Mirap’ı gönderdi. Tahir Mirap, Nernasu adındaki dağda yaşayan bir ninenin evinde aradığı kişiyi buldu. Bu, gerçekten Taciddin Teyci’nin oğlu Şahmaksut idi. Düşmanlık yıllarında babası isyancılardan kaçıp dağa çıkarken, onu da kendisi ile birlikte götürmüş ve baba oğul ikisi birlikte sıradan vatandaşlar gibi giyinip

hayatta kalmaya çalışmışlardı. O yıllarda Şahmaksut on küsur yaşlarında bir çocuktur. Babası öldükten sonra, bahsedilen ninenin koyunlarına bakıp, hayatını sürdürmüştü. Nine başkalarının tanımaması için, çocuğun başına kükürt bokunu sürerek, onu kele benzetmişti. Çocuk yirmi altı yaşına kadar üstünde deri bir palto, ayağında bir çarık ile bu dağda yaşamıştı. Mehribanu onu saraya getirip, bir süre yetiştirmiş. Daha sonra, büyük bir düğün yapıp, onu kendisine damat yapmış ve sarayın mühürdarlık (damgacılık) makamını ona tahsis etmiş.

Aradan dört yıl geçtikten sonra bir gün, Mehribanu Han: “Ne de olsa ben bir kadınum. Bazen kendimi kanatsız bir kuş gibi hissediyorum. Üstelik ölüm denen şey insana, kaşla göz arası kadar yakın. Benden sonra şahlık tahtına varislik yapacak oğlum yok. Bu yüzden, damadım Şahmaksut Beyi yardımcılığuma getirmek ve bunun iznini almak için Pekin Hanı’na bir mektup yazsam mı ki?” diye düşünüp, bunu danışmanı Nimetullah Kadıbey’e söyler.

Nimetullah Kadıbey, halkın içinden çıkmış, dürüst, açık sözlü bir adamdı. Çoğunlukla vatandaşların tarafını tutup Mehribanu Han’a güzel tavsiyeler veriyordu. Onun içindir ki Mehribanu Han da, ona değer verip en yakın danışmanı ve bazı işlerde yardımcısı yapmıştı. Nimetullah ise kendi saflığından, “Kim bilir, belki bir gün Mehribanu Han’ın gönlü bana düşer; bu hiç de fena olmaz. O ne de olsa dul bir kadın değil mi. Öyle olursa, birimiz şah, birimiz hanumefendi olup âlemden geçmez miyiz?” diye düşünüyordu. Üstelik Şahmaksut’un vatandaşlara karşı nisbeten sert tutumunu, özellikle de kurnazca oynayıp duran kahverengi gözlerini Nimetullah hiç sevmiyordu. Bu yüzden, Mehribanu’nun bu fikrine sert bir şekilde karşı çıktı.

Fakat Mehribanu Han, fikrinden dönmeyip, yukarıdaki konuda Mancu Han’a mektup yazmasını sarayın Çinli kâtiplerine havale eder. Şahmaksut mektuba damga vuracağı sırada durumu öğrenir ve sorumlu kâtihi yüklü bir miktarda parayla ve gelecekte makam vadederek satın alır ve bu mektubu kendi menfaatine göre yeniden yazdırıp Pekin’e gönderir. Pekin’den, “İsteğinize binaen, Şahmaksut, han, Mehribanu yardımcı şah olsun.” şeklinde bir cevap gelir. Mehribanu hayret ve öfkeyle feryat figan edip, bu suikastin sırrını çözmesi için Nimetullah’ı görevlendirir. Nimetullah sıkı bir araştırma yapıp Şahmaksut’un oyunu olduğunu öğrenir. Tam bu sırada, Şahmaksut adamları aracılığı ile halk içinde “Mehribanu Hanım’ın Nimetullah Kadıbey’le ilişkisi varmış, geceleri birlikte oluyorlarmış.” şeklinde bir dedikodu yayar. Kendisi de Mehribanu Han’ın yanına girip, “Bu ne biçim çirkin sözdür! Soruşturup gördüm ki, bu Nimetullah denen şerefsizin övünmek için söylediği ve kendisinin yaydığı sözlermiş.” diye yalan söyler. Mehribanu, namus ve şerefine çok

düşkün olduğu için öfkesinden aklını kaybedecek dereceye gelir. Bu halde damadına, “O şerefsizi ne yaparsanız yapın. Beni bu kötü ünden kurtarın!” der. Tam da böyle bir emri bekleyip duran Şahmaksut, Nimetullah’ı adam akıllı dövdürüp, belkemiğini kırır. Nimetullah, dayağın darbesi ile çok geçmeden ölür gider. Şahmaksut bununla da kalmaz ve rakibinin akrabalarından da intikam alır. Birkaç gün sonra, Mançu Han’ın Kumul’daki askeri ve idari bürokratları Zozuntan önderliğinde büyük bir törenle şah sarayına gelerek Şahmaksut’a hanlık tacını giydirebilir. Mehribanu ise, yardımcı şah olarak birkaç yıl yaşaduktan sonra hayata gözlerini yumar.” (ÖTKÜR 1985, 101-104)

Bu ayrıntılarda psikolojik tahliller ve iç monologlar da dikkati çeker. Özellikle Şah Maksut’un gördüğü bir rüyasının anlatıldığı şu bölümler bunu örnekler niteliktedir:

“Bir gün, Şahmaksut, Hanımefendi’nin yanında kaldı. Oldukça güzel nakışlanmış bacada erik odunu hoş kokular saçarak yanıyordu. Bir anlık uykuya dalan Şahmaksut’u yine karabasan bastı: Doğu tarafından heybetli bir sesle uçup gelen büyük bir ejderha, Şinşinşa çuvalının başına konup, ağzından ateş saçıyormuş; bir anda kara fırtına çıkıp sarayın yüksek revağını devirip fırlatıyormuş. Ejderha bir elini uzatıp, Şahmaksut’u boğazından sıkmuş bir halde önüne çekip, “Evet, seni ne yapayım?” diyormuş. Bu arada, elbisesinin yenlerini dirseklerine kadar swamış kara sakallı bir kişi marangozların kullandıkları keskin baltasını kaldırıp ejderhanın önüne gelmiş ve “Bunu bana verin! Kumul halkının gözü önünde başını gövdesinden ayırayım” diyormuş. Ejderha kahkaha ile gülerek, “İstediyini yap!” deyip, Şahmaksut’u o kişinin önüne fırlatıyormuş. O kişi de saray kapısının önüne toplanmış yoğun halk topluluğu arasında kafasını bir kütüğe bastırıp baltasını yukarı kaldırıyormuş...

Bu anda, Şahmaksut “Vay anam!” deyip iyice korkmuş bir halde uyandı. Hanımefendi de uyanarak derhal büyük gazyağı lambasını yaktı ve onun yüzüne bakınca çok korktu. Yüzündeki ve gözlerindeki terleri silerken “Doktor çağırtayım mı?” dedi. Şahmaksut başını salladı. Bu arada saray mescidinin müezzini sabah ezanını okudu. Şahmaksut namazını evinde kılıp, ağaç sansarı kürkünden yapılmış kalpağını ve su samuru kürkünü çabuk giydi ve demin düşünde fırtına kopan saray revağı tarafına ilerledi. Arkasından da silahlı muhafızları takip etti.

Şahmaksut revağa çıkıp, derhal doğuya baktı. Yükselen günün ışıkları, yoğun bulutları tıpkı mızrak gibi deşip dağ başlarına saplanmış sancaklar gibi görünüyordu. Fakat Şahmaksut’a gün, gün gibi değil; demin düşünde gördüğü ejderhanın ateş saçan ağzı gibi, dağ ve bulutlar ise onun gövdesi gibi göründü. O avcuyla derhal

gözünü kapatıp, arkasına döndü. Sarayın batı ve güney taraflarını yarım çember şeklinde saran sayısız alçak ve basık evlerin bacalarından çıkan mavimsi is halkaları da, onun gözüne tıpkı kendisinden tarafa hırsıyla gelen bir grup ejderha gibi göründü. Saraya çok yakın mescitlerden çıkıp evlerine dağılan grup grup cemaat, Şahmaksut Şahın revakta durduğunu görüp, her biri oldukları yerde yere kadar eğilip kalmıştı. Şahmaksut onlara baktı. Onun gözüne, her grubun içinde demin düşünde gördüğü o kara sakallı kişi balta tutuyormuş gibi göründü. Şahmaksut, "Ya Allah, bu ne keramet? Bana ne oluyor!" deyip düşünceye daldı." (ÖTKÜR 1985, 106-108)

Aykız ve Amankul'un romanın başından itibaren hayat maceraları özellikle evlilik sürecine kadar romana konu olur. Bu bölümler, hemen bütün romanlarda olduğu gibi, lirik, aşk yönünü destekler.

"Kızın dağılmış simsiyah saçlarının arasından görünen, tıpkı bulutların içinden yarım görünen dolunay gibi yuvarlak yüzü, mum gibi ağarmış, gözleri çökmüştü. Kuruyup çatlamış zarif dudakları sınıksız kapalıydı. Delikanlı hemen onun açıklıktan, yorgunluktan dermanının kalmadığını anladı. Biraz ötede kulaklarını dikmiş halde duran atını tutup getirdi. Deri hircundan çaydanlığı çıkarıp, çay kaynatmaya girişti. Çay kaynayınca, ona yardım edip oturttu, ağaç çanakta çay içirmeye başladı. Demli çayla bir parça peynir, kıza iyi geldi. Hemen canlanıp boynuna düşen pembe ipek mendilini de başına bağladı. Bu arada aniden gökten sağanak yağmur boşalverdi. Delikanlı ile kız bir çam dibine giderek yanyana oturdular. Kız o kadar güzeldi ki delikanlı elinde olmadan ona bir iki defa baktı. Kızın yeşil kadife yeleğinin üzerine dikilmiş ufak gümüş süs eşyaları ve burunları taştan delinmiş çiçekli çizmesi delikanlının gözüne biraz acayip göründü. "Hey, bu kız bizim halktan değil ya? Nereden gelip bu yerlerde yalnız başına şaşkın şaşkın dolaşıyor!?" diye düşünse de soru sormaya cesaret edemedi. Kız ise kendisinin kurtarıcısı olan bu yiğide gizlice baktı. Bir şeyler söylemek istedi, ama dili söze gelmedi." (ÖTKÜR 1985, 10)

Romanın ön sözünde belirttiği gibi, yazarın tek amacı Timur Halife'yi ya da başlattığı milli mücadele hareketini yansıtmak değildir; Abdurrahim Ötkür, bu olaylarla birlikte bir mücadelenin tarihi boyutunu da vermeye çalışır. Ötkür'ün bu didaktik tavrı, roman tekniğini zayıflatıyor gibi düşünülürse de yazar öğrenme ve öğretme sürecinin yasak olduğu bir dönemde kendi nesline ve geleceğine gerçek bilgileri, bununla beraber milli şuuru uyanık tutma hedefini de vermek istemiştir.

Ötkür, bir yönüyle -kendi tabiri ile- bedii bir eser vücuda getirirken, öbür taraftan bir aydının kendi milletine karşı olan sorumluluğunu da yerine getirme kaygısını güttüğünü söyleyebiliriz.

Romanın şahıslar kadrosu, zaman, mekân gibi unsurları şekillenirken de, aynı kaygıların gözetildiğini görüyoruz. Hem bütün isimler, olayların gelişim seyri, mekân gibi unsurlar, tamamen tarihi gerçeklikle uyuşur. Ötkür’ün zaman zaman tafsillatlara girdiği bölümler bu “gerçekçi” tavrın bir sonucu olarak algılanmalıdır.

İz romanı, başından itibaren “Kumul” ağzı ile kaleme alınmış, çok zengin bir folklorik yapıya sahiptir. Abdurrahim Ötkür, romanda son derece akıcı ve anlaşılır bir dil kullanmış ve anlatımı tasvirleriyle güçlendirmiştir. Yazarın eserde kullandığı yabancı kelimeler, halk tarafından da kullanılan ortak Türk edebî dilinin kelimeleridir. Deyimler, atasözleri, koşuklar yaşayan dilin unsurları olarak başarılı bir şekilde romana aktarılmıştır. Ötkür, her olayı özetleyen, tasvir eden, arifane bir tarzda dikkate sunan ve Uygur Türkleri arasında yaygın olarak kullanılan deyim, atasözü veya vecizelere yer verir. Böylece yaşayan dilin bütün unsurları ile romana girmesini sağlar ve “dil”in milli kültürün devamındaki yeri ve önemini “uygulamada” göstermiş olur. Dikkat çekici bir başka yön ise, bu dil ve üslup özelliklerinin, atasözü deyim ve vecizelerin Anadolu sahası ile de birçok yönüyle paralellik göstermesidir ki, bu konu müstakil bir yazının konusu olacak kadar zengin ve önemlidir.

Aq it, kök it -hemnisi bir it. “Ak it gök it hepsi bir it.” (ÖTKÜR 1985, 36)

Quşni dan aldaydu, ademni gep. “Kuşu yem aldatır, insanı söz.” (ÖTKÜR 1985, 40)

<i>Aqqina yağliq içide</i>	“Bembeyaz yağlık içinde
<i>Bir tügün gül saqlidim,</i>	Bir düğüm gül sakladım,
<i>Gülni élip béşimğa</i>	Gülü alıp başıma
<i>Taci qilip çançidim.</i>	Taç olarak taktım.” (ÖTKÜR 1985, 310)

Bu tür eserlerde, teknik ayrıntılardan çok didaktik yapıya dikkat etmenin daha doğru olacağı kanısındayız. Çünkü “Türk edebiyatı” Anadolu edebiyatı ile sınırlı değildir. Bu kavram içine Balkanlardan Kafkasya’ya, güneyde Arap Yarımadası’na ve Asya’ya uzanan engin bir coğrafya ve bir o kadar Türk boyu, topluluğu ve devleti girmektedir.

İz romanı, genel hatlarıyla bir var oluş mücadelesinin destansı anlatımıdır. Ötkür, üstüne basarak, bu tür eserlerin varlık mücadelesinin destanlarını konu etmesi gerektiğini vurgular. Bu aşamada “Toplum için sanat”, “Sanat için sanat” tartışmalarını da hatırlamak mümkündür. Ötkür’ün bu anlayışlardan “toplumcu” tarafta olduğu söylenebilir. Bir istiklal mücadelesi içerisinde yaşayan toplumun şairleri ve yazarları her zaman büyük oranda bu tavrı - istisnalar hariç-benimsemişlerdir.

Edebiyatın “topluma tutulmuş bir ayna” olduğu gerçeğinden hareket ederek Ötkür’ün faaliyetlerini bir “bilinçlendirme”, “milli şuuru uyanık tutma” faaliyetleri olarak kabul etmek gerekir. Takdir edilmelidir ki, her yeni tür, önce gelişim evresinden geçer. Tıpkı Anadolu edebiyatında Tanzimatla edebiyatımıza giren türler gibi. Roman türünün bizdeki örnekleri de zaman zaman Ötkür’ün romanlarında gördüğümüz teknik hataları barındırır. Ancak bu tür eserler, bir aşama olmaları ve sonraki aydınlara yol göstermeleri bakımından her zaman önemlidir.

KAYNAKÇA

- AY Özgür (2007). **Abdurrahim Ötkür’ün “İz” Romanı (İnceleme-Metin-Aktarma-Dizin)**, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, İzmir.
- ÇENGEL Hülya Kasapoğlu (2000). **Abdurrahim Ötkür’ün Şiirleri I**, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- İLTEBİR, Abdulhekim (1991). “Günümüz Uygur Türk Tarihi Romanlarında Azatlık Teması”, **Doğu Türkistan’ın Sesi Dergisi**, S:58/1, s.40-48.
- ÖTKÜR, Abdurrahim (1985). **İz**, Ürümçi: Şincan Helk Neşriyeti.
- TANRIDAĞLI, Gülzade (1996). **Çağdaş Uygur Romanı (20. Yüzyıl)**, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul.
- _____(1997). “Uygur Romancılığında A. Ötkür’ün Yeri”, **Doğu Türkistan Çağdaş Uygur Edebiyatında Milli Mücadele Sempozyumu**, 28 Aralık 1996, Ankara: Türk Yurdu Yayınları, s.46-57.